

ACE

АЗƏРБАЈЧАН СОВЕТ ЕНСИКЛОПЕДИЈАСЫ

—
ФРОСТ
ШҮШТƏР
—

АЗƏРБАЈЧАН СОВЕТ ЕНСИКЛОПЕДИЈАСЫНЫН
БАШ РЕДАКСИЈАСЫ
19·БАКЫ·87

чоҳ фәсиләси (16 ярмүдәстәдә бирләшән 6 минәдәк нөвү) вар. ССРИ суларында Х.-дән ауха, ханыбалыгы, сыф, ставрида, султан балыгы, скумбрија, голыньбалыгы вә с. раст кәлир. Х.-нин чоҳунуң нәтәжә әһәмийәти вар. Азәрб. ССР суларында сыф, ханыбалыгы, дәннә сыфы яшајыр.

ХАНЫКОВ Николај Владимирович (24.10.1819, кечмиш Калуга губ., Лихвин гезасы, индики Тула вил.—15.11.1878, Парис) — франсизда, Рамбује) — рус шәрһиунасы, тарихчи, этнограф, дипломат. Петербург ЕА м. үзү (1852). 1845—59 илләрдә Гафгазда вә Иранда дипломатик вәзифәләрдә ишләмиш, 1854—57 илләрдә Тәбриздә баш консул олмушдур. Орта Асија, Иран, Гафгаз тарихинә вә этнографиясына дүр әсәрләрини мүәллифидир. Хагани Ширвани һаггында илк дүфә тәдқиғат әсәри язмышдыр; әсәр 1864—65 илләрдә франсиз дилиндә «Хагани һаггында мемуар» ады илә «Журнал Азиатик»-дә (Парис) дүрч олунмушдур. Әбулүла Кәнчәви, Фәлиқ Ширвани, Мүһирәддин Бейләганини ярадымлыгы илә дә марағланмышдыр. Һачы Зейналабдин Ширвани иренини әйрәнилмәси, Азәрб. эпиграфикасына аид бир сыра абидәләрини кәшфи, топланмасы вә ишәри сәһәсиндә дә мүәјјид ишләр көрмүшдур.

Әсәрләри: Экспедиция в Хорасан, пер. с франц., М., 1973; Заметки по этнографии Персии, пер. с франц., М., 1977; Мемуары кр Хагани, Pacte Persiana «Journal Asiatique», VI serie, t. V, 1864; t. VI, 1865.

Әд.: Меликова Р., XIX әср шәрһиунасы вә Хагани Ширвани, Б., 1978; Халфәи Н. А., Рассадина Е. Ф., Н. В. Ханьков—востоковед и дипломат, М., 1977.

ХАНЫМ—орта әсрләрдә бир сыра Јахым Шәрг өлкәсиндә, о чүмдәләр Азәрб.-дә хан арвады вә үмүмийәтлә күбәр аиләләрдә гадынара мүрачәт формасы. Һәзәрда гадын ады (бәзән дә мухталиф адлара алаво оларат, мәс., Балачаханым, Бөјүкханым, Күлханым вә с.) кими ишләдилр. Гадына һөрмәт әләмәти оларат дә Х. дөјә мүрачәт едилр.

ХАНЫМӨЛИ (Azalea)—ерика фәсиләсиндән рододендрон чинисини бағчылағда истифадә едилән нөвләринин ады. Һәмшијаһың кол (вә ја ярымкол) олан һ инд Х.-си даһа чоҳ јајылмышдыр. Азәрб.-дә Бөјүк Гафгазда субал горшағларда битр.

ХАНЫМОТУ (Atropa belladonna, итал. belladonna—көзәл ханым, көчкә гыз)—бадымчанчичәкдиләр фәсиләсиндән чоҳиллик битки нөвү. Һүнд. 0,6—2 м олан отдур. Јарпағлары тамкинарлыдыр. Чичәкләри бөз-бановшәји, бәзән сары ләчкәли олур. Мејвәси гарадыр (бәзән сары). Чәнуби Европада вә Кичик Асијда, ССРИ-дә Крымчи дағлыг р-иларинда вә Карпатда јабуна һалда раст кәлир. Азәрб. ССР-дә буна јахын олан Гафгаз Х. (A. saucasa) битир. Х. гәјмәтли дәрман биткисини олдуғу үчүн Украјинада вә Краснодар вил.-илә бечәрилр. Зәһәрлидир; биткинин бүтүн һисәләриндә алкалоидләр (атропин, һиссамин вә с.) вар. Јарпаг вә көкләриндә мөдәнин хора хәстәликләриндә, өлдәши хәстәлијиндә, бабәси, невралжија вә бронхиал астмада истифадә едилән спазмолитик вә агрыкәсан дәрман һәзәрләмдир.

ХАН ЈУЈ (икинчи ады Туј-чж и, ләгәби Ч а и - л и) (768—824)—Чин философу, әдәбијатчы, Јарадымчылыгы Чин Ренессансынын башлангычы һесаб олунур. Буддизм, даосизм гаршы чыхмыш, конфуцичлик идејаларына әсәсләнән «Бөјүк бирлик» чөмийәти ярадымасы тәлбени ирәли сүрмүшдур. «Јол һаггында», «Иңсанлыг табиати һаггында», «Иңсан һаггында» фәлсәфи трактатларын, ессә вә шәрһләрини мүәллифидир.

Әсәри: Стихи, в кн.: Классическая поэзия Индия, Китая, Кореи, Вьетнама, Японии, М., 1977.

ХАНКА—РСФСР-ин Приморје өлкәсиндә вә Чиндә көл. Саһ. 4190 км² (3030 км²-и ССРИ-дә). Уз. 95 км, дәринлији 10,6 м-ә гәдәрдир. Саһәси дәржишкөндир. Көлә Лефу, Мо, Синтухај чајлары төкүлур. Көлдән Суңгача чаји (Уссуринин голу) ахыр. Камчилији јарарлыдыр. Балыг овлавыр.

ХАНКӘНДИ—*Степанакерт* ш.-нин (Азәрб. ССР) кечмиш ады. Кичик јашајыш мөнтәгәси олан Х. Гарабагы Ибраһимхали ханын шөхси маликанәси иди. Хана мөхәсус чинс атлар вә сәгмәл һейванлар Х.-дә сахланлырды. 1898 илдән соңра чар һөкүмәти Х.-ни һәрби гәрәккәһә чевирди (Х.-нин бәзән «штаб» адланмасы да бурадалдыр). 1918—20 илләрдә Х.-дә мұсават һәрби һисәләри јерләшпиди. Совет һакимийәти гурулдуғдан соңра Азәрб. ССР Мәркәзи Ичрайија Комитәсинин 1923 ил 10 август тарихли фәрманына әсәси Х. Степан Шаумянын шәрәфинә адландырылды вә ДГМВ-нин мәркәзи елан едилди.

ХАНЛАР—пешәкар интилабы. Бах Сафәрәлијев Ханлар Һәсан оғлу. **ХАНЛАР**—Азәрб. ССР 26 Багы Комиссары ад. р-нда (Багы шәһәр советлији) штг (1936 илдән). Х. гәс. советлијини Мәркәзи. Абшәрон ј-анын ч.-унда, Хәзәр дәнизи саһилиндәдир. Сәккизиллик мәктәб, китабхана, мөдәнијәт еви, ушаг бағчысы, көрпәләр еви, амбулаторија, рабигәт шөбәси; археоложи абидәләрдән Туңч дөврүнә әд гәдм гәбәристан вар. Ханлар Сафәрәлијевин шәрәфинә адландырылмышдыр. Бөјүк Ватан мүһәрбәсиндә һалак олмуш һәмјәриләрини шәрәфинә абидә гојулмушдур.

ХАНЛАР (1938 иләдәк Јеленендорф)—Азәрб. ССР-дә шәһәр (1938 илдән). Ханлар р-нуңун мәркәзи. Кировабәд д.ј. ст.-идән 15 км ч.-да, Багыдан 378 км аралы, Кәнчә чаји саһилиндә, Кичик Гафгаз д-рынын әтәјиндәдир. Х.-дә

механики з-д, истәһсалат вә мөйшәт хидмати комбинатлары, Респ. Дөвләт К. Т. Истәһсал-Техники Тәъминә Комитәсинин р-ни шөбәси, көнд техникаи пешә мәктәби, үмүмтәһсил мәктәпләри, мөдәнијәт еви, клуб, кинотеатрлар, китабханалар, мәркәзи р-ни хәстәханасы, ушаг хәстәханасы, поликлиника, Х. Сә. Фәрәлијевин шәрәфинә адланыб.

ХАНЛАР АГРОСӨНАЈЕ КОМБИНАТЫ—Азәрб. ССР јејини сәнәјеси мүәسسәси. Әсәси 1870 иләдә гојулмушдур. Азәрб.-дә Совет һакимийәти гурулдуғдан (1920) соңра «Ковкордија» кооп. чөмийәти кими јенидән тәшкил олунмуш вә 1934 иләдәк фәалијәт кәстәрмишдир. 1934 иләдә миллијәтшидирлишидир. 1935 иләдә експериментал гәјдада јерли үзүм сортундан—*Баянширәдди* бутулақ үсүлу илә совет шәмпан шәрәби алынмышдыр. 1972 иләдә Е. Телман адына үзүмчүлүк с-әү илә бирләшмиш вә 1985 илдән индики адла адландырылмышдыр. Комбинатин 14 үзүмчүлүк вә 3 трактор бригадасы, јешик, тикинти вә с. сәхләри, е-мәлатханасы, 100 аилалик гәс.-си, 300 јерлик мөдәнијәт еви, хәстәханасы, машын трактор паркы вар. 1985 иләдә 17 мин т үзүм (сүфрә үзүмү), 851,1 миң дәт конјак (3 вә 4 улдузлу, «Москва», «Көјкөл», «Јубилеј», «Азәрбајҗан», «Багы»), 350 миң бутулақ шәмпан (фрут, гурш, јарымгурш), 3000 м³ дәмнр-бетон мө-мүлат истәһсал етмишдир.

ХАНЛАР АРХЕОЛОЖИ АБИДӘЛӘРИ—бах Кәнчәјај археоложи абидәләри.

ХАНЛАР РАЈОНУ (1938 иләдәк Н ә р и м а н о в р а ј о н у)—Азәрб. ССР-дә визибат р-и. 1930 иләдә тәшкил едилмишдир. Шм.-дан Курч. ССР-дә һәм-сәрһәддир. Саһ. 2393 км². Әһ. 77,5 миң (1985, 1 јанвар). Р-нда 1 шәһәр, 3 штг, 82 көнд вә 6 јашајыш мөнтәгәси вар. Мәркәзи Ханлар ш.-дир.

Тәбиәт. Р-нуң ч. һиссәсини Кәнчә-Газах дузланији тутур; Кур чәјиндән шм.-даки һиссәси Чәјранчөлә дахилдир. Елдар чөлү, Ачыноһур өн дағлыгынын вә Кәнчә Боздагынын г. гуртарағалары Х.р.-идәдир. Р-нуң өн јүксәк нөггәси Муровдаг сәлсәләсиндә Камын д.-дир (3724 м). Јура, Табашир, Неокен, Антропокен чөкүнтүләри јајылмышдыр. Фәјдалы гаанитлары: күкүрдә колчеданы, бейтунит, кварцит вә с. Игнлени шм.-да мүлајимисти јарымсәһра вә гуру чөл тили, мәркәзи һиссәдә мүлајим-исти, ч.-да сојугдур. Һышы гураг кечир. Орта темп-р јанварда—10-дан 1°С-ә гәдәр, јулда 10—25°С-дир. Иллик јағынты 250 мм-дән (шм.-да) 900 мм-ә (ч.-да) гәдәрдир. Минкәвир су анбарынын бир һиссәси Х.р. әразисиндәдир. Чајлары (Пабырри, Ганых, Кәнчә, Гошгар вә с.) Кур һиссәсинә аиддир. Боз-чәми вә чәми-боз, әксәр һалларда шоракәтлары, шоракәтлары боз-гошур, шәбәлды, ачыг-шәбәлды, гәһәји даг-мөшә, даг гүнд-шәбәлды, гонур даг-мөшә, чимли даг-чәмион торпағлары јајылмышдыр. Битки ортују шм.-да вә мәркәзи һиссәдә, әсәсин, чөл вә јарымсәһра типлидир. Ч.-да, дағлыг саһа-

Ханлар шәһәри. С. М. Киров күчәси.